

یعنی مولانا جلال الدین رومی کی مفصل سوانح عمری، کانپور ۱۹۰۶ء؛ همو، شعر العجم، اعظم گر، حصہ ۱، [۱۳۳۹]، حصہ ۴، ۱۴۰۸/۱۹۸۸ء؛ همان: شعر العجم، یا، تاریخ شعرا و ادبیات ایران، ترجمہ محمد تقی فخر داعی گیلانی، تہران ۱۳۶۳ ش؛ همو، غزلیات شبلی، پتہ ۱۹۹۵ء؛ همو، کلیات فارسی شبلی نعمانی، چاپ محمد ریاض، اسلام آباد ۱۳۵۶ ش؛ همو، مجموعہ کلام شبلی، مرتبہ ظفر الملک علوی، لکھنؤ ۱۹۱۹ء؛ همو، مقالات شبلی، ج ۸، اعظم گر ۱۳۵۷/۱۹۳۸ء؛ همو، مکاتیب شبلی، حصہ ۲، اعظم گر ۱۳۹۱/۱۹۷۱ء؛ همو، موازنہ انیس و دبیر، دہلی نو ۲۰۱۱ء؛ محمد ٹیٹی نعمانی و سید سلیمان ندوی، فروغ جاویدان: سیرۃ النبی، ترجمہ ابوالحسن عبدالمجید مرادھی خاشی، ج ۱، زاہدان ۱۳۸۱ ش؛ محمد شریف، نقد و بررسی کتاب های تاریخ ادبیات فارسی در شبہ قارہ، تہران ۱۳۹۱ ش؛ شہاب الدین، «موازنہ انیس و دبیر کی اہمیت»، صحیفہ، ش ۲۱۸-۲۱۹ (جولائی - دسامبر ۲۰۱۴)؛ صباح الدین عبدالرحمان، «مولانا شبلی نعمانی»، نقوش [ویژنامہ شخصیت]، ش ۱ (۱۹۵۴)؛ ظفر احمد صدیقی، «علامہ شبلی نعمانی: شخصیت، افکار اور کچھ نئی باتیں»، در ماضی آگاہ، مستقبل نگاہ شبلی نعمانی، همان؛ کامیار عابدی، «شبلی شعریںج در صدین سال درگذشت او»، جہان کتاب، سال ۱۹، ش ۸-۱۰ (آبان - دی ۱۳۹۳)؛ علاء الدین خان، «شبلی کی تاریخی بصیرت اور رنگ زیب عالمگیر کی حوالی سی»، صحیفہ، ش ۲۱۹-۲۱۸ (جولائی - دسامبر ۲۰۱۴)؛ ضیاء الحسن فاروقی، «علامہ شبلی: مورخ کی حیثیت سی»، در همان؛ حامد حسن قادری، داستان تاریخ اردو، آگرہ ۱۹۴۱ء؛ احمد گلچین معانی، تاریخ تذکرہ های فارسی، تہران ۱۳۶۳ ش؛ مفتون احمد، مولانا شبلی نعمانی: ایک مطالعہ، کراچی ۱۹۸۶ء؛ سید سلیمان ندوی، حیات شبلی، اعظم گر ۲۰۰۸ء؛ قیرجہان، مولانا شبلی: ایک تنقیدی مطالعہ، دہلی ۲۰۰۶ء؛ تیر مسعود، «موازنی کی دو جواب: تردید موازنہ الموازنہ»، صحیفہ، ش ۲۱۸-۲۱۹ (جولائی - دسامبر ۲۰۱۴)؛ محمد ہلال اعظمی، مولانا شبلی کی اردو شاعری کا تنقیدی مطالعہ، دہلی ۲۰۱۴ء؛ رحمت یوسف زئی، «شبلی اور تقابلی تنقید»، در شبلی کی علمی و ادبی خدمات، همان؛

Darul Musannefin Shibli Academy, 2019. Retrieved Feb. 6, 2019, from www.shibliacademy.org; *EP²*, s.v. "Shibli Nu'mānī" (by J. A. Haywood); Muhammad Sadiq, *A history of Urdu literature*, Delhi 1984; Ram Babu Saksena, *A history of Urdu literature*, New Delhi 1990; Shibli National College, Azamgarh, 2016. Retrieved Feb. 6, 2019, from shiblicollege.ac.in/About. asp.

/ تحسین فراقی /

شہورقان ← شہر خان

شب و روز، مفہومی نجومی و دینی مرتبط با طلوع و غروب خورشید۔ در باب تعریف روز و شب و نیز تعیین روز و

(نگاہی بر اورنگ زیب عالمگیر، ۱۹۰۹) برخی از مقالات بلند و مشہور شبلی اند، شماری از آنها به عربی ترجمہ شدہ اند (← شبلی نعمانی، ۱۳۵۶ ش، همان مقدمہ، ص ہشت؛ همو، ۱۳۶۳ ش، ج ۱، مقدمہ فخر داعی گیلانی، ص ط؛ جالبی، ج ۴، حصہ ۲، ص ۱۰۷۲، ۱۰۷۵-۱۰۷۶)۔ نامہ های اردو و فارسی شبلی نیز بارها با نامہایی چون مکاتیب شبلی (اعظم گر ۱۹۱۷) و خطوط شبلی (۱۹۲۶) منتشر شدہ اند (← قادری، ص ۸۰۱-۸۰۲؛ جالبی، ج ۴، حصہ ۲، ص ۱۰۷۶)۔

شبلی نثری منسجم، آہنگین و شاعرانہ دارد کہ سرشار از واژہ های گفتاری اردو و کنایہ ها و ترکیبات فارسی است۔ او از نخستین اردو نویسانی است کہ تحت تأثیر خاورشناسان در نوشتہ های خود بہ نظام ارجاع دہی و نیز افزودن پانویس و تعلیقہ توجہ کردہ است (سید عبداللہ، ۲۰۱۴، ص ۵۲۹-۵۳۰، ۵۳۴، ۵۴۱؛ صدیقی، ص ۲۵)۔

برخی مشاہیر ادبی و علمی ہندی چون شوکت علی جوہر* (متوفی ۱۹۳۸)، محمد علی جوہر* (متوفی ۱۹۳۱)؛ مولوی عبدالحق (متوفی ۱۹۶۱)، سجاد حیدر یلدرم* (متوفی ۱۹۴۳) و سید سلیمان ندوی (متوفی ۱۹۵۳) از شاگردان شبلی بوہ اند (اعظمی، ص ۱۲)۔ کسانی چون ابوالکلام آزاد* (متوفی ۱۹۵۸)، عبدالسلام ندوی (متوفی ۱۹۵۶)، ظفر علی خان* (متوفی ۱۹۵۶) و اقبال لاہوری* (متوفی ۱۹۳۸) نیز از دیدگاہ های علمی و ادبی و سیاسی شبلی، تأثیر فراوان پذیرفتہ اند (مفتون احمد، ص ۱۱۹؛ تیرجہان، ص ۳۰۲-۳۰۸)۔

منابع: اردو دائرہ معارف اسلامیہ، لاہور ۱۳۸۴-۱۴۱۴/۱۹۶۴-۱۹۹۳، ذیل «شبلی نعمانی» (از سید محمد عبداللہ)؛ محمد ارشد، «شبلی اور تعلیم»، در ماضی آگاہ، مستقبل نگاہ شبلی نعمانی، چاپ اختر واسع و فرحت احساس، دہلی: نوبل بلاغ پبلی کیشنز، ۲۰۰۹ء؛ محمد الیاس اعظمی، «مولانا شبلی نعمانی: تذکرہ ماہ و سال»، صحیفہ، ش ۲۱۸-۲۱۹ (جولائی - دسامبر ۲۰۱۴)؛ ایس۔ ایم۔ اکرام، یادگار شبلی، لاہور ۱۹۹۴ء؛ محمد یحیی تنہا، سیرالمصنفین، ج ۲، دہلی ۱۹۲۸ء؛ جمیل جالبی، تاریخ ادب اردو، ج ۴، دہلی ۲۰۱۵ء؛ خلیق انجم، «شبلی اور سرسید کی اختلافات»، در شبلی کی علمی و ادبی خدمات، مرتبہ خلیق انجم، دہلی: نوبل انجمن ترقی اردو (ہند)، ۱۹۹۶ء؛ سید شہاب الدین دستوی، شبلی (معاندانہ تنقید کی روشنی میں)، دہلی ۱۹۸۷ء؛ آصفہ زمانی، محققین و منتقدین معروف زبان و ادبیات فارسی در ہند قرن بیستم، دہلی نو ۱۹۹۳ء؛ لالہ سری رام، تذکرہ ہزارداستان المعروف بہ خمخانہ جاوید، ج ۴، چاپ سنگی دہلی ۱۳۲۵ء؛ سید عبداللہ، سرسید احمد خان اور ان کی نامور رفقاء کی اردو نثر کا فنی اور فکری جائزہ، اسلام آباد ۱۹۹۴ء؛ همو، «شبلی کا اسلوب بیان»، صحیفہ، ش ۲۱۸-۲۱۹ (جولائی - دسامبر ۲۰۱۴)؛ محمد ٹیٹی نعمانی، تاریخ علم کلام، ترجمہ محمد تقی فخر داعی گیلانی، تہران ۱۳۲۸ ش؛ همو، سفرنامہ روم و مصر و شام، دہلی ۱۹۲۷ء؛ همو، سوانح مولانا روم،